

15. V. 1932

And Novik

Duše Brna a jeho kultura slovesná

ARNE NOVÁK

DUŠE BRNA A JEHO
KULTURA SLOVESNÁ

ESSAY

MCMXXXII

ŠPILBERK A PETROV

**Zde byl autorskoprávně chráněný obsah,
který nebylo možné zpřístupnit**

Rušnou, ne však příliš prudkou vlnou dělného ruchu a užitkové práce zahrne moderní město Brno svého hosta, než si z městské polohy i ze stavebních památek uvědomí podmínky vzniku a rozvoje moravské metropole. Sotva se za poutníkem, příjíždějícím od severu z Čech, zavře mohutná a radostná kulisa marnotratně kadeřavých lesů po stráních nad vodami, již již se kmitne na obzoru v měkčí zeleni výrazný obrys Špilberka, který děsival celé generace střední a jižní Evropy jako nelítostná vězeňská pevnost, nedostatečně stíněná starými stromy. Ale jenom na okamžik vítá příchozího tento podivný a charakteristický pozdrav brněnské minulosti, na jejíž středověkou vrstvu se dávno již zapomnělo a jejíž nevlídně novodobý nános pozbývá teprve od politického osvobození i ve vzpomínce své zahanbující hrůzy. Tovární čtvrti, které překlenuly a zakryly bezohledně obě městské řeky, využitkovavše jejich síly a zbavivše je všeho přirozeného půvabu, zastupují návštěvníku Brna při příjezdu cestu a otáčejí městský střed studenou a kalnou střízlivostí dělnických ulic, obchodních skladišť, nudných viaduktů, nespořádaných dvorů a přírodě odcizených chudých zahrádek.

Do vnitřního města, počínajícího se hned u nádraží, neproudí však z těchto úlů práce, podnikavosti, výpočtů a techniky viditelný příval energie, nýbrž naopak se hned při první pochůzce novému příchozímu ukáže, že Brno ve svém středu klidnou pohodou odmocňuje ruch a šum průmyslového střediska. Venkované jadrných, zdravých postav a široké výslovnosti, sem tam ještě s posledními náznaky původního kroje se mísí s typickými postavami provinciálního měšťanstva, jimž stavovské sebevědomí jest jakoby důraznou frakturou vepsáno do kroje a do lící. Z bohatě zásobených starých tržišť v blízkosti dávných kostelů a poměštěných paláců voní a vábí blahobyť, který ozařuje vlídným světlem také naplněné pívnice ve staroměšťanském slohu. V krámech na několika hlavních ulicích a na nepravidelném reprezentačním náměstí bez svérázu jest rušno a živo; na dvou promenádách v úzkých třídách v samém srdci městském nosí mladý svět honosně v šatě i v gestech na odív evropskou nivelisací; ale odstupme jenom několik kroků, a zdá se nám, že do ticha osamělých ulic bez krámů, bez kaváren, bez chodců šustí papír z úřadoven, klepají psací stroje z bank, šumí listy knih obracených ve školách.

Pak, nedaleko odtud, kde se ještě před šedesáti léty končilo vlastní Brno, ohraničené hradbami, houstne v krásně pěstěných sadech se starými stromy a širokými cestami stín, a městský ruch se rozplývá v poklidnou siestu, do níž svítí bílá průčelí pohodlných obytných domů svým německým pořádkem a svou provinční nudou. Ale co se to tak zvláště mísí do odstupňované vůně sadových keřů a zahradních květin? To hvozdy a háje Kunštátského pohoří, které v Pisárkách u nového výstaviště a v lese Wilsonově vnikají přímo do města, posílají své ostré sílice, své pryskyřičné zdraví, svou přirozenou sílu. A přece, tovární siréna, která právě na znamení skončené práce dutě zahoukla přímo vedle nás, nemůže být od nás vzdálena než několik minut chůze. Tento paradoxní dvojzvuk pracovního napětí a přírodního ticha, továrny a zeleně, průmyslu a venkova – toť sama duše Brna, pro niž se však marně ohlížíme po zachovalém a umělecky osobitém pozadí historickém.

Jest třeba strmými ulicemi neb stinnými sady vystoupiti na některé z obou dominujících návrší brněnských, na Špilberk nebo na Petrov, aby byla zřejma zcela zvláštní poloha Brna, zakrytá a porušená dnes civilisací

až k nepoznání. K severu heroická vysočina silného zvlnění, hlubokých údolí, mohutných lesů, bezpečná zástita proti větrům, studeným větrům, trvalá záruka úrody v brněnském kraji. Od tvrdě monumentálního štítu Babího lomu na obzoru celý nástup kopců a návrší málem až ke stoku obou vod v rovině, z nichž oba krajní, Špilberk a Petrov, opevnil již středověk, kdežto moderní město Brno pozvolna ztéká villovými čtvrtmi Žlutý kopec a Kraví horu. Nebylo v Brně za sedm set let jejího městského vývoje stavitele, který by se byl mohl vyrovnati mocnému přírodnému architektu, vybudovavšímu tento terén, a bohužel, žádný ze stavitelů se nesnažil ani vyrovnat s ním, těže z podmínek daných polohou. I Špilberk, dnes vzpomínka na pevnost světskou, i Petrov, dávno již odzbrojená pevnost církevní, jenom strmí nad městem neústrojně, nesrostše s ním v živou bytost a nepodřídívše okolí své architektonické a perspektivické vůli. Odevšad vidíme studenou novodobou věžní gotiku brněnského dómu a táhlý profil kasáren špilberských, jejichž veselá vížka si nasazuje bodrý a ošidný úsměv ruměného profousa, ale ani na okamžik se nám nezdá, že by se do těch samozvaných zevních korunek

města kladlo také jeho čelo, jeho myšlenka, jeho životní idea.

Místní dějepisci brněnští prou se o to, jaký byl původní poměr mezi hradem na Špilberku a opevněným Petrovem; byl v tom kus tragické ironie, že Špilberk na konec počal ovládati celé Brno. Znamenalo to, že se Brno, za Přemyslovců i Lucemburků sídlo mocných markrabat, stalo pouhým provinčním předměstím německé Vídně. Dvojí moc rozhodovala o osudech města a jeho i okolního obyvatelstva: státní rakouská autorita vládnoucí justicí a vojskem, zosobněná žaláři a kasárnami na Špilberku, a německý kapitál, organisující od sklonku XVIII. věku brněnské textilní a strojní továrny; proti obojí síle byl český lid bezmocen.

Není tomu příliš dávno, co Brnu, poněkud proslulému v hospodářských dějinách jakožto »rakouský Manchester«, náležela jediná skutečná a nepopěrná sláva v kulturní historii: Špilberk, proklínané vězení Federica Confalonieriho, Sylvia Pellica a Piera Maroncelliho, byl přímo symbolickým žalářem vší volné myšlenky, vší touhy po svobodě, vší odvahy po národním sebeurčení v habsburské monarchii. Pellicova kniha o Špilberku jest málem

nejslavnější ze všech zpovědí, psaných e vinculis et carcere a to pro čistotu svého lidství a zanícenost svého italského vlastenectví. A přece chybí tam jeden motiv, rovněž tragický, jenž není vryt ani do pamětní karbonánské desky na Špilberku ani vtesán do vděčného pomníku na svahu sadového konce: z italských vězňů na Špilberku, položivších zdraví a život za národní risorgimento, netušil nikdo, že pod Špilberkem, umlčován obyvatelstvem německým, žije slovanský národ, naprosto nepodobný rakouským utiskovatelům, jehož nejlepší synové, skrytě a nesměle, chystají risorgimento české, blízké v cíli jejich vlastním snahám a směřující proti těmž Habsburkům. Oč snáze by bylo bývalo špilberským hrdinům snášeti muka a ponížení, kdyby byli tušili, že přímo v jejich okolí chrastí jiný národ řetězy ukovanými týmž tyranem!

A tak se Brno, jedno z měst, jež si samo nikdy nevytvořilo vlastní literatury, stalo děsivým slovesným tématem: před osmdesáti léty se zatřásl Karel Havlíček na cestě přes Jihlavu do Brixenu na okamžik před osudem Silvia Pellica, a před třiceti roky psal zde Josef Merhaut v románové formě obžalobného naturalismu o kaž-

dodenních tragediích českého továrního proletáře. Za
tichých podvečerů, když na obzoru hasnou již v mlhách
rozsochaté obrysy modrých kopců Pavlovských, blou-
dívá po starobrněnském svahu sadů na Špilberku zá-
dumčivý duch Josefa Merhauta a odloživ na chvíli útěš-
livé vědomí národního buditele, zase se zahloubává do
osobních stesků a žalů.

POŽEHNÁNÍ A KLETBA CÍRKVE

**Zde byl autorskoprávně chráněný obsah,
který nebylo možné zpřístupnit**

Církevní vláda nad dušemi, tak příznačná pro české i německé Brno od XIV. do XIX. století, neměla nikdy sídla na Petrově, na pohled tolik symbolickém a přece nadaném biskupskou, nikterak svrchovanou mocí teprve stopadesát let. Za to krouží duch staré katolické kultury v někdejších sídlech řádových, v chrámech dávno postavených a v konventech namnoze zrušených. Někde přetvořilo panovačné baroko svou pompesní vůlí stavební odkaz gotiky jako zcela přehodnotilo její náboženskou tradici: změnilo k nepoznání kostel dominikánský na jednom z nejrušnějších a nejlidovějších míst brněnských; vnutilo svůj výmluvný vzlet vnitřku svatotomášského chrámu i svůj ukázněný smysl propádnou vážnost proporcí jeho půvabnému průčelí; naplnilo svatyni u minoritů, střeženou sochami tak důraznými, fluidem rafinované tmy a smyslného tajemství. A přece – právě na křížovatkách tržní a pouliční vřavy – pozve stará meditativní zbožnost gotická do svého neočekávaného ústraní. Poloznatelné a v detailech graciousní fresky v ambitech minoritských, světlé ticho mezi štíhlými pilíři a pod vzdušným žebrovím křížové chodby kdysi dominikánské a především obě staré gotické svatyně

z dob stavebního rozkvětu brněnského, přísně temný kostel při »klášteře králové« na Starém Brně a důstojně klidný městský farní chrám sv. Jakuba vyprávějí o Brně gotickém, mezi nímž a přítomností není souvislosti ni nejskromnější.

O čem přemýšleli, čím se zabývali, na čem se vzdělávali členové žebavých řádů, dominikáni, františkáni brněnští, kartuziáni z Králova Pole? V čem byla sláva a moc premonstrátů zábrdovských, v čem cisteriaček starobrněnských? Nevíme a nikdy se toho nedozvíme, tohoto tajemství Brna středověkého. Jenom dvě kongregace vtiskly na staletí dnešnímu životu v městě svou pečeť: jesuité i augustiniáni, dávno opustivší svá původní sídla. Oni to byli, kdož dovedli školství, vědu a literaturu v Brně nerozlučně připnouti ke svým konventům a udržeti otěže v rukou, dokud jich prudce nevytrhl politický i myšlenkový liberalismus. Avšak právě jejich letopisy, které sahají až do našich dnů, prozrazují, kolik osobní hořkosti, kolik osudového zklamání, kolik zrazeného individualismu typických moderních intelektuálů se bouřilo a reptalo pod kolektivní sutanou řádovou. Tragickými hrdiny myšlenkového Brna jsou tři velcí augus-

tiniáni starobrněnští: prudký filosof se socialistickými tuchami a proticírkevními sklony, František Matouš Klácel; zamlklý biolog v cele klášterní, Řehoř Mendel, nadobro zbavený radosti ze soustavného experimentování a ze štěstí vědecké resonance; pudový melodik horké lidové krve Pavel Křížkovský, odsouzený na konec duchovní vrchností proti své vůli výhradně k hudbě církevní. A ve vzpomínce na ně připadá nám, že nejen na vojenském Špilberku, ale i na biskupském Petrově sídlili – a ještě dlouho po zhroucení metternichovského Rakouska – žaláři svobody a rozvoje.

*

Když před sto lety Josef Dobrovský dokončil ve starobrněnském klášteře u Milosrdných bratří, měl v Brně i na Moravě mnoho druhů, stoupenců, obdivovatelů a žáků, kteří se cítili bolestně ochuzeni smrtí vědeckého patriarchy a šlechtného člověka. Nebyla to jenom osobní družina důvěrných jeho přátel, hrabě Salm, biskup Stuffer, prelát Napp, benediktin Řehoř Wolný, translátor Dominik Kinský, jejichž jména se vracejí v kronice posledních dnů Dobrovského, nýbrž celá škola moravských osvícenců kupila se kolem něho jako kolem svého

duchovního vůdce. Přímým studiem původních pramenů a kritickým jejich zkoumáním mělo se dospěti v osvícenském duchu k revisi domácí tradice hlavně pešínovské, mělo se důsledně čeliti názorům protireformačním, měla se pěstovati náboženská snášlivost a svobodomyšlná humanita; výzkum minulosti se neobmezoval na dějiny politické a církevní, nýbrž zasahoval do všech oborů kulturních, a zvláště také literární dějepis těžil z látky horlivě nasbírané a kriticky osvětlované. Toto vše se dalo skutečně ve stopách Dobrovského i v jeho naukových zásadách; jenom zřejmé zúžení vědeckého obzoru ve smyslu vlastivědném nebylo v duchu mohutného universalisty, který svrchovaně a se stálým zřetelem k celku ovládal celou oblast filologickou a historickou.

Na této cestě učeného provincialismu a úzkoprsého moravanství — osudné to kletby duševního Brna po dobu delší celého století! — se naukový svět moravský a zvláště brněnský odcizil vědeckým tradicím Dobrovského velice záhy, jmenovitě když plodná kritická skepse byla v romantickém období nahrazena citově zabarvenou věrou ve fikce, lichotivě pohodlné krajanskému

vlastenectví, a když mechanické sběratelství si samolibě promíjelo metodickou práci třídící a přesně zjišťující; vlastivědní historikové rázu Wolného neb d'Elvertova, jimž nadto chybělo okřídlené vědomí buditelské, jsou toho názorným dokladem. Takto vědecký romantismus, s nímž Dobrovský úporně a přímo symbolicky zápasil ještě na smrtelném loži, opanoval historii a filologii na Moravě: Bočkova obmyslná falsa, úzce zpřízněná s podvrhy Hankovými, mluvnický diletantismus Trnkův, Žákův a Křížův, přímo karikující jazykové novotaření Jungmannovo neb Kollárovo, mohly se zdáti důkazem, že dříve než za jeden lidský věk potuchla na Moravě vědecká tradice Dobrovského, zaručující v dějepisectví i ve filologii především kázeň, mravní odpovědnost a úctu k poznané pravdě.

Samí duchovní vůdcové romantické Moravy, kteří naplnili vědecké snažení zápalem buditelským, podlehli těmto osudným omylům a nadobro se odchýlili od oněch hesel, která byl dal Dobrovský duchovédám na Moravě do vínku: Alois Vojtěch Šembera, jenž jako literární historik sběratelsky i metodicky pokračoval na dráze Dobrovského a Jungmannově, přidržoval se v dějezpyt-

ném badání pozdějších výmyslů a báchorek, jaké kritika patriarchova chtěla z našich dějin vymýtiti; František Matouš Klácel, svým filosofickoetickým úsilím Dobrovského vlastně blízký, nahradil ve filologii řádnou a spolehlivou empirii libovolnou spekulací hegllovskou, jíž by se byl tvůrce Lehrgebäude a Institutiones rozhorleně a opovržlivě zděsil.

*

Není pak divu, že takovým bludům vydatně propadali duchové užšího rozhledu, skrovnější průpravy, významu pouze místního, zvláště když vědecká romantika splývala s veřejnou reakcí, když státní a hlavně církevní autority přály ex cathedra falsům, legendám, naukovým pověrám, a když omyly odborného poznání byly povýšeny na tituly náboženskonárodní agitace. Nelze si pomyslití nic cizejšího myšlenkovému světu osvícenského abbé, než byly cyrilometodějství, kult Velkomoravské říše a nadšení hostýnské, hlavní to články víry Jednoty katolické po jejím dokonaném vítězství nad Jednotou národní na Moravě. Buditelské cíle, které sledovali tito vlastenečtí ultramontáni v Brně a vůbec na Moravě, jsou nám dnes patrný, a dějepisec národního obrození i české

politiky moravské jim sotva odepře uznání; ale že věda česká byla již prošla onou palestrou kritičnosti, metody a srovnávacího postupu, nad níž se skví v zlatých literách právě jméno Dobrovského, zůstalo beze vlivu nejen na Ignáta Wurma neb Matěje Procházku, ale i na Františka Sušila, bez odporu největší osobnost této katolické reakce moravské. Materiálně poznal učený profesor bohosloví v Brně beze vší pochyby Dobrovského práce mluvnické i kritické, avšak jejich duch naň nesešoupil, jak ukazuje jeho jazykové novotaření neb jeho stanovisko prosodické; tam pak, kde se zakládá jeho nesporná velikost, ve sbírání, vydávání a výkladu lidových písní, jest zcela dědicem názorů a lásek romantických.

Bylo třeba myšlenkového i mravního úsilí dvou vědeckých generací, aby se duchovědy na Moravě vrátily na cesty Dobrovského; bylo třeba, aby byla opět nastolena metoda srovnávací na místě lokální krátkozrakosti, osamocující zjevy domácí, a aby plytké, většinou jen dohadové slovanství ustoupilo naukové orientaci západní; bylo konečně třeba, aby se odborná kritika konala bez ohledu k oblíbeným, ano, zbožňovaným fikcím, jež se staly postupem času předmětem vlastenecké i nábožen-

ské víry – tyto poměry byly v Brně a na Moravě vůbec mnohem svízelnější než v Praze a potřebovaly ke změně delší doby i většího napětí.

První pokolení, které se odvážilo bořit modly populární a stavěné dlouho mimo všecku diskusi, můžeme označit jako pokolení obětované, jež se nedožilo vítězství a namnoze zatrpklo v pocitu, že bylo za dílo »herostratovské« vyřazeno z národního společenství. Za svůj vědecký odpor proti legendě velehradské zakusil to moravský historiograf Beda Dudík, za své námitky proti pravosti Rukopisů pronikavý badatel o staročeské literatuře, poněmčený Moravan, Julius Feifalik a později horlivý slezský buditel Antonín Vašek; teprve dlouho po smrti dostalo se jim dostiučinění, ne-li ve všech závěrech, tedy jistě v kritickém východisku, zkumné metodě, především pak v plodné skepsi, pro niž je nemůžeme nenazvatí pravými následovníky Dobrovského.

Ale prozatím – a na čas značně dlouhý – zvítězili ve vědeckém Brně jejich protichůdci, shovívaví dílem z přesvědčení, dílem jenom z oportunistu k názorům, bludům a sebeklamům naukového romantismu. Mocné této skupině, která kolem Matice Moravské a jejího časopisu

pevně zorganizovala duchovní život vyššího směru, nikdo nesmí upírat ani vlasteneckého nadšení, ani budítelských zásluh, tím méně pracovitosti a výkonnosti – téměř všechno, co v českém Brně do založení Masarykovy university mělo v duchovních vědách význam, vyrostlo ze základů položených právě od této družiny, čehož bezpodmínečné uznání její předáci autoritativně vymáhali, pokládajíce každou kritiku za nevděk a za snižování a bráníce se tak plodné diskusi. Čerpajíce posilu pro své snahy, prováděné v cizáckém prostředí za okolností krajně nepříznivých, bez podpory vlády, za skrovníčkého ohlasu u neuvědomělé české menšiny, s nepatrnou mravní pomocí z Prahy, postávali tito mužové, kteří byli stejně horlivými vlastenci jako katolíky, u dvou slavných hrobů brněnských a toužili obcovati s duchy, posvěcujícími tyto rovy, vždy pečlivě věnčené. Byl to hrob Josefa Dobrovského a hrob Františka Sušila. Ve skutečnosti však vyznávali jenom ideály sušilovské a zůstávali světu Josefa Dobrovského cizí. Stačí pohleděti na duchovní podobizny obou největších naukových osobností českého Brna v letech sedmdesátých a osmdesátých, aby to bylo rázem patrné.

Zkostnatělé, opatrnické oficiální brňanství a jadrný temperamentní, lidový moravský venkov se doplňují ve fysiognomiích historika Vincence Brandla a filologa Františka Bartoše; není nejmenší pochyby, koho z těchto obou význačných protagonistů doprovází rys lidské a vědecké velikosti, spojené se zdravou originalitou a svěžím svérázem. Na Vincence Brandla, prvního životopisce Dobrovského, duch Dobrovského nikdy neseštopil, ba, naopak ho velice často spatřujeme na cestách, které byly vědeckému úsilí Dobrovského přímo protichůdné. V četných vydavatelských pracích nedbal ani přesnosti ani nižší kritiky a o vyšší historickou kritiku se vůbec nepokoušel; ujímal se zřejmých fals proti oprávněnému podezření badatelů; v otázce rukopisné nepřipouštěl a priori pochybností; v konservativismu spíše opatrnickém než promyšleném zaujímal stanovisko protireformační. Ale ani František Bartoš nebyl kost z kostí Dobrovského; spíše bychom jej — pro silné citové posvěcení veškerého životního díla — směli přiřaditi k Šafaříkovi, jako on sám přiřadil svého zcela odchylně založeného přítele Jana Gebauera vhodně k Dobrovskému. Právě to, co patriarcha české filologie vnesl tak

požehnaně do svého oboru, chybí i nejlepším pracím Bartošovým: pronikavost vědeckého kriticizmu, důsledné stanovisko srovnávací, přehledný rozvrh a neúprosně logická klasifikace; velké Bartošovy přednosti, příznačné učencům romantického typu, nedovedly zcela vyvážití těchto nedostatků, vlastních ostatně veškeré moravské vědě období Brandlova a Bartošova.

Velice důsledný a promyšlený odpor proti těmto hodnotám vědecké romantiky brněnské zvedá pak v letech osmdesátých mladá generace, vyrostlá již v prostředí naukového pozitivizmu, nadaná silnou schopností kritickou a analytickou, bojovně zanícená snahami revisionistickými a proto nepřátelská všelikému tradicionalizmu. S Brnem souvisí tito mladí realisté, kteří by se byli mohli dovolávatí Feifalika a Vaška dobrým právem jako svých předchůdců, jenom dočasně svými osudy; jejich krystalisačním bodem se stala Praha a obnovená universita Karlo-Ferdinandova, kdežto Moravě se stále nedostávalo významnějšího střediska kulturně organisačního. Filosofický vůdce nové školy, T. G. Masaryk, prožil gymnasijsní léta v Brně; její literární historik Jaroslav Vlček zahájil tam svou učitelskou dráhu; její kritik slo-

vesně umělecký Leander Čech, jehož život uplynul v odlehklých městečkách západní Moravy, publikoval alespoň své hlubokomyslné úvahy v časopiseckých podnicích brněnských; její obratný publicista Jan Herben, žák Bartošův, přijal na brněnské půdě jako student a spisovatel, doprovázený velikými nadějemi, mnoho podnětů. Nepostávali — s ostatním mladým vzdělanstvem brněnským, pro něž pout na starobrněnský hřbitov byla pravidelnou vlasteneckou povinností — tito mladí učenci nadarmo u hrobu Dobrovského, od něhož však se neubírali k náhrobku Sušilovu; všickni cítili, že osobnost patriarchova jim poskytuje správnou obrodnou orientaci. Ve své filosofii národního obrození postavil později T. G. Masaryk Josefa Dobrovského na místo přední, domnívaje se, že v něm obrozené osvětenství a reformační tradice splývají; možno říci také, že se T. G. Masaryk díval poněkud podjatýma očima důsledného racionalisty z doby jeho stařeckých sporů na Jungmanna, na podvrhy Hankovy, na celou vlasteneckou romantiku. Nejinak bylo také u Jaroslava Vlčka, který nejhodnotnější svazek svého životního díla věnoval památce Josefa Dobrovského a zároveň osvícenskou vědu českou XVIII. stol. rehabili-

toval způsobem nadšeně oslavným. Jejich názory pak s lidovou výmluvností a přesvědčivým důrazem popularisoval v knihách, v brožurách i v časopisech Jan Herben a zvláště proti srsti moravské tradici se při svém vyvracení jsoucnosti sv. Jana kryl rád autoritou Dobrovského. Z těchto bojů a sporů, které dávaly nový směr českým vědám duchovním, doléhaly na Moravu a do Brna jenom vzdálené vlny, a i hlavní středisko naukového života brněnského Časopis Matice Moravské, dlouho zůstávalo v rukách staromilců a tradicionalistů; ano, nově vzniklo právě na brněnské půdě nové ohnisko filosofie, vědy a kritiky katolické, revue Hlídka, jejíž ctihodný redaktor, učený benediktin P. Pavel Vychodil, zůstává s mladšími učiteli-kněžími, P. Aloisem Langem a P. Emanuelem Masákem, důsledným strážcem gotických hodnot myšlenkových v Brně.

Pouze pomalu se dostávali k naukovému vůdcovství v Brně žáci kritického realismu pražského a v duchu své školy podrobovali neúprosnému a zdůvodněnému soudu činnost a směr tehdejší vědecké Moravy, až se posléze ujali i vedení Časopisu Matice Moravské. Někteří z nich, na př. filolog Frant. Černý a historik Ladislav Hofman,

zmrvili svými podněty naukový ruch v Brně a svými těly Ústřední hřbitov brněnský, jiní, s profesory Stanislavem Součkem a Bohumilem Navrátilem v popředí, se vzdělali pro filosofickou fakultu Masarykovy university, jež byla dávnou touhou celé české Moravy a radostnou vymožeností mladé Československé republiky.

MĚSTO

**Zde byl autorskoprávně chráněný obsah,
který nebylo možné zpřístupnit**

Většina šlechtických paláců brněnských — mezi nimi renesančně radostný dům pánů z Lípy na Náměstí svobody, darovaný odměnou za vítězství nad Švédy Radvitovi de Souches — přešla dávno do měštanských rukou, a majetkem města se stal také rozlehlý a reprezentační sněmovní dům zemský na Dominikánském náměstí, v jehož dvorech a arkádách se s mírnou elegií vlaze pousmívá cosi jižně románského, jako v tolika zemských domech zemí alpských. Měštanská kultura zatlačila v Brně aristokratické tradice, jejichž kořínky tkvěly vždycky jenom slabě v střízlivé půdě hlavního města zemského, když jich neupevňoval jenom dočasný pobyt urozeného panstva v místě dočasného sněmování.

Z patricijských domů uprostřed města zachoval málokterý původní svůj ráz. Starodávné ulice, vedoucí původně z hlavního náměstí k městským branám, změnily všecko až na směr a několik jmen. Terasovité vinohrady a štěpnice bohatého kupectva a řemeslnictva s villami na slunných stráních při Svratce a nad Pisárkami ustupují rychle novým čtvrtím pro příliv obyvatelstva, které přichází za novými úkoly, nadobro odlišnými od snah někdejších patriciů brněnských.

I ztělesňuje jenom statná gotická radnice starobylý věhlas brněnského měšťanstva, v jehož žilách se za sedm věků promísila krev česká a německá, židovská a holandská. Vděkuplná směs gotiky již hravé a renesance doposud nespělé jest na portálu Pilgramově a v některých slíčných detailech nádvoří svědectvím onoho přechodního věku, kdy měšťanstvo rozkvétalo s největším sebevědomím, jež ještě nenacházelo úměrného výrazu formového. Za to mohutná a přece vznosná radniční věž, vkreslená šťastnými renovátory plně a malebně do městského obrazu, zosobňuje charakteristickým svým obrysem onu spolehlivou jadrnost spojenou s klidnou a zdravou snahou o pokrok a blahobyť, po níž toužilo a touží každé svobodné měšťanství.

A pak: této věži připadl v den osvobození památný úkol, že se s jejího ochozu monumentální mluvou hudby Smetanovy rozlehlo po městě radostné poselství o tom, že se na své půdě stal pánem a strůjcem svého osudu národ, který po staletí slul jenom sluhou a dělníkem, poplatníkem a pošklebkem v domě cizího panstva z krve příchozích a kolonistů.

*

Veřejné i soukromé zahrady na návrších s malebnými výhledy, košatá stromořadí v širokých ulicích, pečlivě pěstěné sady na místě někdejších hradeb a příkopů, zá-
dumčivě stinná zákoutí zakryvší zeleným steskem pro-
stranství bývalých hřbitovů, tyto všecky výsady města
moderně spravovaného a hygienického i pohodlného
nedovedou odškodniti za to, že se Brnu nedostává vy-
datnější přítomnosti a přátelštější účasti živlu nejmelo-
dičtějšího — vody.

Stok obou řek Svatky a Svitavy, ženoucích se z Čes-
komoravské lesnaté vysočiny do úrodného a poklidného
úvalu dyjského, jenž určil namnoze založení Brna, po-
sunut jest daleko za město. V městském okruhu samém
překlenuly a zakryly je průmyslové podniky a znečiš-
tivše i vystřebavše je pro svou potřebu, utajily je pohle-
du a rozkoši chodcově. Není tu nikde nábřeží, kde by si
mohl unavený pracovník oddechnouti, snílek v dlouhé
procházce zadumat, architekt vyhledati perspektivický
odstup i násobivé zrcadlo pro stavby monumentálnější.
Tyto řeky, tak lyrické ještě pod hradem Veverším a v pi-
toreskních úžlabinách mezi Adamovem a Blanskem,
v městě nehučí a nešumí, nevábí ani nezpívají.

A také studny a kašny, v nichž se tolik líbilo rozvité staroměstanské kultuře v bývalém Brně, dávno donotovaly svou píseň elegickou, svůj smuteční madrigal ke cti nymf a zdrojů ve slohu pozdního XVII. století. Bendlův Merkur opustil plynný živel a přestěhoval se do lapidaria v nádvoří Zemského musea; hluk těžkých motorů bezohledně překřičuje tichouňké šplounání vody na Fischerově Parnasu na Zelném trhu; rozbita a zneuctěna zmizela nejedna kašna, když ovládl Brno dokonalý vodovod novodobý, a jenom starožitník si slepuje ve vyčítavé kombinaci ze skrovných trosek její podobu. A básník, který potřebuje k inspiraci doprovod vod, prchá za město a sleduje s uzarděním štěstí, jak se kdesi pod Novým hradem brouzdá jeho Musa v zurčivé Svitavě, kam chodí z rána pít srny a kde v noci zelenou clonou větví plný měsíc sype své stříbro do kypivých proudů.

Snad s tímto nedostatkem melodického živlu vodního nějak souvisí v Brně bolestná skutečnost, že město nevydalo nikdy ze sebe ani velké hudební osobnosti ani mohutnější tvorby lyrické. Ti z muzikantů a básníků, jež povolání neb osud připoutaly trvale k Brnu — byli to většinou synové moravského neb slezského venkova —

hledali tvůrčí podněty mimo město a uchýlovali se nejraději mezi lid, kde nad studánkami a proudnými řekami ani v duši nevyschl melodický prvek. Není jistě ani náhodou ani pouhým důsledkem časových směrů kulturních, že se právě v Brně soustředilo několik významných milovníků, znalců a sběratelů lidové písně, jejichž musických potřeb nedovedlo město ukojiti, Sušil i Bartoš, Křížkovský i Janáček; co bylo slovesně skoro jen zájmem národopisným, osvědčilo se v hudbě tvořivou a požehnanou inspirací.

Skrývá se v tom mimoděk kus kritického protestu proti duši města Brna, když největší umělec, v něm po desetiletí žijící, vložil do svých vrcholných děl živelnou touhu po tom, co právě Brno tak tvrdošíjně odpíralo jeho srdci: jednou divoký stesk po pudové bezprostřednosti prudce vášnivého venkovana a podruhé též vzpomínku na širokou volnost valných řek — v Brně a přece proti Brnu vznikly *Její pastorkyňa* i *Káta Kabanová*.

KULTURA SLOVESNÁ

**Zde byl autorskoprávně chráněný obsah,
který nebylo možné zpřístupnit**

Básnická kultura Brna nemá ani děl ani osobností, jež by se mohly měřit s Leošem Janáčkem; může se ostatně chlubit minulostí zcela kratičkou.

Když před 65 léty založeno bylo první české gymnasium brněnské a když v něm přes zkostnatělost rakouských byrokratů dobývala svého skrovného místečka také vzdělanost národní, mohlo se zdát, že to bude podmínkou a popudem slovesné tvořivosti mezi mládeží. Tu podněcoval milovaný učitel Fr. Bartoš, ale jeho důsledná romantika hledala a doporučela životní inspiraci pro básnictví výhradně na venkově, kde se zachovalý lid důvěrně tulí ke kypícím nadrům přírody a kraje. Nejlepší z jeho žáků, bystrý kritik Leander Čech, postřehl, že toto nestačí k vytvoření literatury opravdu živé a v slavném svém manifestě doporučil jako žádoucí obsah pravé moravské literatury zřetel ke skutečnosti celé, tedy i městské s jejími problémy a zápasy. Ale almanach »Zora«, kde vyšel tento program, byl vydán nikoli náhodou stranou od Brna, a Leander Čech sám musil a dovedl prožít celý osud učitele a buditele v malých městech západní Moravy.

Bylo třeba celého desíletí, aby jeho naléhavá slova

byla proměněna v čin; naturalistické pokolení, které se o to pokusilo, položilo základy k pravé literatuře brněnské. Kdežto krevnatý malíř slova, Vilém Mrštík se svým bratrem Aloisem, uvažoval v útulné samotě zachovalé dědinky na pomezí Hané a Slovácka o možnosti svéprávného písemnictví moravského a sám se o ně v bratrském agónu pokoušel, napínal všechny své síly o román brněnských mravů a typů západočeský rodák, ale v brněnském prostředí zdomácnělý, Josef Merhaut. Jeho dychtivá znalost života, jeho dušezpytné snažení, jeho smysl pro tíhu a vůni země nedostačily, aby vytvořil plnokrevné umělecké dílo, a nad to vyrazila mu smrt příliš záhy pero z pilné ruky. Ale jemu děkujeme za spolehlivé dokumenty brněnské duše, kterou především odkrýval v maloměstských a dělnických čtvrtích, kde proletář i deklasovaný vzdělanec klesá pod tíhou kapitálu a němectví, aby hledal opojení a zapomenutí v touze a lásce, v smyslové družnosti a ve hře rozmaru uprostřed lesů a strání okolí brněnského.

*

Nástup nových kulturních i literárních sil zažilo české Brno, neuvědomujíc si toho příliš na prahu nového sto-

letí, právě za doby, kdy se německví v něm marně vzpínalo k poslednímu vzepětí usurpované moci. Řada okolností prospěla tomuto ruchu a růstu. Skromňoučké české divadlo, posvěcené zprvu nadšením Merhautovým a pak tichou prací Sokolovou, plnilo poctivě své poslání. Lidové Noviny, když vyzuly nepohodlné dětské střevíčky provinciálního listu, dovedly za Heinrichovy redakce přilákati celou spisovatelskou a básnickou družinu k promyšlené práci; právě tito literáti odkryli Brno nejprve sobě, pak Praze a posléze poesii.

Nejznámější a nejhluchnější z nich, věčný revolucionář St. K. Neumann, opustil zatím Brno, kde vyrostl na čistokrevného naturistu pod záštitou lesů a vod, milovaných vášnivě a opěvovaných rytmickou silou. Předčasně urvala smrt jeho oba soudruhy v práci a smýšlení, Josefa Holého a Rudolfa Těsnohlídka. Oba byli Čechové rodem a Moravané láskou. Josef Holý, barbar pohrdající v hloubce duše vší kulturou, naslouchal i v Brně rád lidové písni a lidové baladě, kterou napodobil ne bez úspěchu. Rudolf Těsnohlídek, básník impresionista, vychovaný odstíněnými mistry severu, žil s přírodou v důvěrném poměru a dával si od ní pro své temnosvitné verše našeptávati

zkazky lásky a umírání. Ale v paradoxu, jakému se tento plachý muž křížovatek nikdy nevyhýbal, stal se mystický lyrik mistrem místního románu brněnského se vši ubohou svérázností, se vši všední tragikou, se vším teskným humorem usedlého maloměšťáka a samolibého šosáčka. Též Jiří Mahen přišel jako jeho přítel do Brna za výbojem a experimentem, neboť z výboje a experimentu se skládá celý život tohoto věčného enfant terrible v bohemském kroji, se skvělými divadelnickými zkušenostmi a s uznanou knihovnickou autoritou. Mahenovi připadla čestná úloha, aby po převratu s Václavem Štechem přetvořil brněnské divadélko na skutečnou scénu moderní. Vložil do toho elán mládí, lásku k literatuře, odvahu experimentu a nestálost temperamentu čistě uměleckého. V neoživeném posud foyeru Národního divadla brněnského stane jednou jeho poprsí vedle busty Janáčkovy, Mrštíkovy a Neumannovy, které již dnes tam spatřujeme, ale i vedle hlavy Merhautovy, Štechovy a Sokolovy, jež by tam měla umístiti nejen vděčnost, ale i spravedlnost.

*

Není to z českých měst jenom Brno, kde žijí básníci, jimž jejich sídlo zůstává pouhým bydlištěm nestávajícím se osudem.

Vlastně zcela náhodou, v nejúplnější skrytosti krčí se zde po léta ten, kdo jest beze sporu největším mezi básníky brněnskými. Petru Bezručí nedalo Brno ani básnického podnětu, ani látkového obohacení; kde jen může, prchá z města, aby si vydechl buď na révorodém Slovácku, nebo na Gruni šumném jediném, nebo v ústraní Branky pod Hradcem.

Těsněji nebo vzdáleněji lnou k němu jeho literární přátelé z Moravského kola, většinou také Brňané podle náhody pobytu, nikoliv podle nutnosti tvorby. Z nich Otakar Bystřina, hanáckoslovácký šprýmař, dopil a dožertoval; E. Sokol, věrný žák Mrštíkův a pokračovatel Merhautův, nesměl dopřít do konce problematiku svých sociálních románů s brněnským pozadím; Viktor Kamil Jeřábek líčí však neúnavně dále, jak blízkost Brna rozkládá nejenom svéráz ale i mravy venkova; Jaroslav Marcha bloudí ve svých prostých a vonných obrázcích z lesů a pasek jako myslivec impresionista brněnským okolím, kdežto mladší z této vrstvy, veršující Oldřich

Zemek a kronikářský Pavel Fink, vytrvale vzpomínají na hrdinský úsek své legionářské minulosti, čerpajíce z ní vzněty sociální spravedlnosti a národní energie. Tichounek jako cvrčkova píseň na souvrati jest sourodý lyrický doprovod této prósy Moravského kola: oba skromní veršovci, Stanislav Cyliak i Josef Cipr, jsou Brňany právě jen podle bytu a volby; křesťanská básnička Věra Vášová, Pražanka rodem, teprve hledá rytmickou rovnocninu pro stříbrnou melodii svého světlého nitra.

*

Impresionisté objevili duši brněnského kraje, brněnské přírody, expresionisté prohlásili sebevědomě, že objeví duši brněnského lidu. Jejich heslo bylo severoněmecké, jejich sociálně humanitní smyšlení neslo poválečný všeevropský punc, jejich životní zkušenost čerpala však poctivě z brněnské reality v továrních čtvrtích a na předměstích, mezi proletáři a chátrajícími vzdělanci, v soumraku společenského přerodu a v nedočkávané naději světové spravedlnosti.

Měli ve Františku Götzovi bystrého kritika, který Brno předčasně opustil; měli v Josefu Chaloupkovi subtilního lyrika s tesknou hudbou v duši, jenž sám se roz-

hodl nedopěti svou halucinovanou píseň; měli ve Lvu Blatném důmyslného stavitele dramatických i epických konstrukcí, pod jejichž trpkou skepsí lkala velká láska k bloudícímu a zmatenému člověku — ani on nesměl dozrát. Z Literární skupiny zbývá jediný Čestmír Jeřábek, který se po dlouhém dramatickém tápání našel v románě; zde pokračuje v brněnské románové tradici, přináší nový důmysl psychologický, nové odstíny slohové, novou něhu k člověku přechodu.

Nejmladší pokolení chce vyplnit řady tak tragicky prořídle, touží přes hroby ku předu, hledá novou orientaci v Brně popřevratovém. Doroste, dozraje, přinese plody očekávané?

Nade všemi generacemi básníků a spisovatelů, kteří chtěli vyjádřit duši města Brna a stvořit brněnskou literaturu, plyne hustý a temný mrak těžké tragiky, podobný oněm mračnům, jež houstnou nad městem, sbírají jedovatou potravu na Radlase, Dornychu a Cejlu, ssají z továren na Starém Brně sílu a temnotu a plynou pak hrozivě a vyčítavě k elegické řadě topolů na okraji Ústředního hřbitova.

*

V literatuře jako ve výtvarném umění, které na brněnské půdě nebyvalo nikdy domovem, hledá město Brno stále ještě mistry, kteří by ztělesnili jeho duši, nacházejíce v ní prvky monumentalit a snad i tragiky; letopisné a mravoličné dokumenty, láskyplné záznamy dojmů a nálad, osobní projevy jednotlivců, nezařazených do hromadného celku, jsou k tomu leda náběhy. Jeť české kulturní Brno město zcela mladičké, téměř bez tradice, které se teprve hledá a nad to opojeno dneškem, zapomíná včerejška, jenž byl chudý a šedivý. Z tohoto jinošského pocitu temení bezohledná a přímočará výbojnost v některých oborech na př. v puristické architektuře užitkové a v hudebních snahách mladší pojanáčkovské školy skladatelské, takže v lecčems již dnes Brno předhonilo Prahu, nikterak se nedávajíc brzditi minulostí.

I jeho postup vrouben jest mladistvými hroby a nezaplněnými nadějemi, i ono si uvědomuje typickou českou zkušenost popřevratovou, že v lecčems přecenilo své síly a že si uložilo rytmus příliš rychlý. Není doposud tím, po čem toužilo ve chvílích sebedůvěry a sebeopojení, srdcem — a nejenom správním centrem — celé Moravy; ani stará Praha ani mladá Bratislava mu nemíní

popřátí krásného úkolu, aby se opravdu stalo mostem k slovanskému východu; živel německý, velmi sebevědomý, brání se stále tomu, aby s českým Brnem vstoupil v agón, jehož účastníci se navzájem plně a klidně uznávají.

Ale přepadnou-li v něm pracovníky ducha úzkostí, stačí prostě, aby seznali, čím bylo Brno před dvaceti roky a čím jest dnes: z provinciálního města na samém obvodu českého živlu a se stálou ctižádostí býti pouhým předměstím Vídně, se změnilo v jedno z hlavních středisk kulturního života v samém srdci národního státu Československého.

ARNE NOVÁK: DUŠE BRNA A JEHO KULTURA SLOVESNÁ. První vydání pro účastníky V. schůzky moravských knihomilů a exlibristů v Brně dne 15. května 1932. Soukromý neprodejný tisk. Jako první bibliofilskou knihu z tercie písma Menhartova v úpravě Petra Dillingra vytiskli knihtiskaři Kryl a Scotti v Novém Jičíně na ruč. papíře měditiskovém zerkallském v počtu účastníků sjezdových se vtištěným jménem majitelovým. Čtyři lepty Dillingrovy, Špilberk a Petrov, Vnitřek starobrněnského kostela, Pohled ze Špilberku k Jakubskému kostelu, Vranov u Brna, vytiskl Karel Sommer v Praze. Majitelem tohoto výtisku jest

ING. KAREL VAVŘÍK

